

pokreta u Bosni i Hercegovini, a takođe u najnužnijem obimu i u cijeloj zemlji. U određenom obimu data su i druga kretanja u unutarnjoj, a dijelom i u vanjskoj politici Jugoslavije. Korisno je sagledavanje širih okvira u kojima su se rađali i razvijali različiti pogledi o nacionalnom pitanju i o putevima i mogućnostima njegovog rješavanja u jugoslovenskim okvirima.

Vrijednost Redžićevog djela čini i bogata dokumentovanost materije i kompletnost naučnog aparata. Autor je naveo potreban obim napomena, koje su date pregledno i cjelovito. Prezentiran je pregled korištenih izvora — primarnog i sekundarnog značaja kao i domaće i strane literature.

U cjelini uzevši ovo djelo akademika Envera Redžića značajno je iz niza razloga izbora tematike, temeljitog istraživačkog zahvata, po strogo naučnoj metodologiji rada, sadržaju i svojim širokim mogućnostima da doprinese shvatanju i razumijevanju najsuptilnijih tokova novije istorije naroda Jugoslavije. Sve je ovo doprinijelo visokoj naučnoj i društvenoj korisnosti i vrijednosti toga djela.

Dušan Lukač

NADEŽDA JOVANOVIĆ, Sindikalni pokret u Srbiji 1935—1941, Beograd 1984, 320 str.

Sindikalni pokret, kao poseban dio radničkog pokreta ali usko vezan uz političke organizacije radničke klase, a u uvjetima kakvi su bili u Kraljevini Jugoslaviji u razdoblju između dva svjetska rata i u uskoj vezi s drugima političkim snagama od građanskih opozicionih do režimskih, u nas na početku sistematskog istraživanja povijesti radničke klase i njezine borbe nije izazivao baš veliku pažnju. Međutim, u posljednjih desetak godina ima sve više monografija koje se bave tom problematikom. Takva je i monografija dr. Nadežde Jovanović, *Sindikalni pokret u Srbiji 1935—1941. godine*, tiskana 1984. godine u Beogradu u izdanju »Rada«. Ta knjiga čini zaokruženu cjelinu s knjigom iste autorice *Sindikalni pokret u Srbiji 1929—1934. godine*, objavljenoj također u Beogradu prije pet godina, tj. 1979. godine, pa je tako zaokružena obrada sindikalnog pokreta u Srbiji u razdoblju od početka monarhističke diktature sve do početka narodnooslobodilačkog rata i revolucije. Autorica je na osnovu istraživanja arhivske građe, suvremene štampe, dijelom memoara i, dakako, literature, ali samo one koja se odnosi na razvoj komunističkoga političkoga i sindikalnog pokreta u Srbiji, dala iscrpan pregled, faktografsku rekonstrukciju razvoja sindikalnog pokreta, i onog pod utjecajem Komunističke partije Jugoslavije, i onog pod utjecajem drugih društvenih i političkih snaga. U prvi plan stavila je djelovanje sindikata, njihov organizacioni razvoj i borbu za poboljšanje ekonomskog položaja radničke klase u Srbiji u spomenutom razdoblju. Takav pristup odredio je i periodizaciju problematike a ona je došla do izražaja i u kompoziciji knjige.

Na početku knjige, u Uvodu, autorica je ukratko ukazala na glavne sindikalne organizacije i njihovu orijentaciju na početku 1935. godine i odredila je pe-

riodizaciju razvoja sindikalnog pokreta u Srbiji, polazeći od organizacionog razvoja, širine i kvalitete štrajkaškog pokreta i ostalih radničkih akcija, te politike i prakse prvenstveno Komunističke partije Jugoslavije koja je u tom razdoblju ostvarila značajne utjecaje u sindikalnom pokretu i odigrala veliku ulogu u borbi za promjenu radničkog položaja. Uzela je, dakako, u obzir i druge političke snage koje su nastojale steći utjecaj na radnike posredstvom sindikata. I u Srbiji, kao i u drugim dijelovima Jugoslavije, sindikalni je pokret i u 1935, pa sve do 1941. godine bio nejedinstven, podijeljen u razne pravce i struje. Najveći broj članova, a sindikalna je organiziranost i u Srbiji bila daleko ispod broja radnika, i najviše utjecaja imao je Glavni radnički savez, oblasna organizacija Ujedinjenoga radničkoga sindikalnog saveza Jugoslavije (URSSJ-a). Taj je sindikat 1935. godine imao četrdesetak organizacija s oko 7000 članova. U njemu su još i tada glavnu ulogu imali socijalisti, reformisti, koji su na riječima bili za klasnu borbu, a u praksi su nastojali iskoristiti samo zakonom dopuštene mogućnosti poboljšanja položaja radnika i bili su, dakako, protiv komunista i njihova zahtjeva za beskompromisnom i neodložnom klasnom borbom. Iza Glavnoga radničkog saveza iste godine, po broju članova i organizacija, bio je Opšti radnički i nameštenečki sindikat Jugoslavije, nastao 1933. godine, s oko 4500 članova, a vodili su ga socijalisti, reformisti u sukobu sa socijalistima iz URSSJ-a. Treći po značenju, ali ne kao organizacija za fizičke radnike, bio je Savez bankarskih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika (SBOTIČ) koji je bio autonoman, odnosno neutralan još od 1925. godine, od nastanka URSSJ-a. I njega su vodili socijalisti, ali je i u tom savezu već tada bilo komunista i njihovih simpatizera slično kao i u URSSJ-u. Uz taj savez, kao neutralna sindikalna organizacija, djelovao je i Savez grafičkih radnika Jugoslavije s nekoliko podružnica u Srbiji i s najjačom u Beogradu (oko 2000 članova). I u njemu je bilo komunista i njihovih simpatizera. Djelovale su još neke manje sindikalne organizacije za posebne vrste zaposlenih, npr. Udruženje službenika pošte, telegrafa i telefona, itd. Od kraja 1935. godine počinje Jugoslovenska radikalna zajednica, režimska vladajuća stranka, okupljati radnike kako bi suzbila utjecaje komunista i URSSJ-a u radničkoj klasi i otupila oštricu klasne borbe. Radi to posredstvom Jugoslovenskog radničkog saveza (JUGORAS) čije je formiranje završeno na sredini 1936. godine. Nejedinstvenost sindikalnog pokreta i u Srbiji nastoji prevladati samo Komunistička partija Jugoslavije u skladu sa svojom politikom o stvaranju jedinstva radničke klase, neophodnog uvjeta za izgradnju Narodne fronte slobode.

S obzirom na spomenute kriterije, N. Jovanović odredila je i periodizaciju razvoja sindikalnog pokreta u Srbiji, i to ovako: u razdoblju od 1935. do 1937. godine odvija se proces snaženja i učvršćivanja Glavnoga radničkog saveza, odnosno URSSJ-a, zahvaljujući borbenosti komunista i njihovih simpatizera. Uz to sve više jača utjecaj komunističke ideologije među članstvom sindikata i potisnut je sve više utjecaj reformističkih shvaćanja o radu sindikata. I pored značajnih uspjeha u pokretanju radničkih akcija, u skladu s politikom Narodne fronte i uspjesima u sudjelovanju radništva u političkom životu zemlje, u tom se razdoblju još uvijek osjeća da KPJ nije pronašla putove za svoje zahtjeve u sindikalnom radu. U razdoblju od 1937. do 1941. godine ostvaren je značajan utjecaj KPJ na sindikalni pokret, ostvarena je vodeća uloga komunista u URSSJ-u što se vidi i po intenzivnom političkom radu u

sindikata, po upornom nastojanju da se ostvari organizaciono i akciono jedinstvo u URSSJ-u (protiv kojega su socijalisti iz vodećih foruma) i u sindikalnom pokretu uopće (protiv čega su druge snage u sindikalnom pokretu), po tome što je URSSJ i na području Srbije postao masovna radnička organizacija (s oko 23.000 članova 1937. godine), i što je sudjelovao u borbi KPJ, koja se od 1937. godine, od dolaska Josipa Broza Tita na njezino čelo, sve uspješnije bori protiv reakcionarne unutrašnje i vanjske politike vlade, protiv fašizma i rata. Oba ta razdoblja imaju i svoje faze što je autorica naznačila u Uvodu i dalje razradila u tekstu. Šteta je što N. Jovanović nije već u ovom uvodnom dijelu, a isto tako ni dalje u tekstu upotrijebila literaturu koja govori o razvoju sindikata u drugim dijelovima zemlje, jer bi tako lakše izrazila specifičnosti razvoja sindikalnog pokreta u Srbiji.

Nakon tih uvodnih razmatranja o sindikalnom pokretu i njegovoj periodizaciji, N. Jovanović naznačila je opće političke i ekonomske uvjete u kojima je djelovala i živjela radnička klasa u Srbiji, zadržavši se na prikazu zaposlenosti i nezaposlenosti, visini radničkih nadnica, te položaju radnika. Položaj radnika, prema toj analizi, i u razdoblju 1935—1941. nije se poboljšao usprkos razmahu privrede u toku 1935—1937, a od 1939. godine postaje sve teži. Odnosi se to na nezaposlene radnike, a broj se nezaposlenih radnika u istom vremenu i dalje povećava i nezaposlenost ostaje i u tom razdoblju stalni problem.

U prvoj glavi, Razvoj sindikalnog pokreta u Srbiji 1935—1936. godine (podijeljenoj u poglavlja: 1. Organizaciono stanje URS-ovih sindikata, 2. Akcije GRS na polju socijalne zaštite radnika, 3. Pitane izbora u SUZOR, 4. KPJ u borbi za jedinstvo sindikalnog pokreta, 5. Organizacioni rad KPJ u sindikatima, 6. Sprovođenje politike Partije u sindikatima u Srbiji, 7. Štrajkački pokret u Srbiji 1935—1936. godine, 8. Delatnost autonomnih i drugih sindikalnih organizacija u Srbiji 1935—1936. godine, 9. Stvaranje JUGORAS-a) detaljno je obrađen razvoj i djelovanje Glavnoga radničkog saveza i borba komunista i njihovih simpatizera da preuzmu vodeće pozicije u tom savezu (proces koji je u nekim drugim dijelovima Jugoslavije počeo nešto ranije i koji je, također, nešto ranije donio i vidljive rezultate) što im i uspijeva na nivou podružnica u toku 1935. i 1936. godine, a u lipnju 1937. godine na kongresu GRS-a u sastav njegove novoizabrane uprave ulaze i neki komunisti i pristalice jedinstva sindikalnog pokreta. Proces prerastanja URSSJ-a u borbenu organizaciju radnika prikazan je u vezi s cjelokupnom situacijom u sindikalnom pokretu, što znači da je obrađena i borba komunista sa socijalistima, te borba komunista s drugima protivničkim snagama u tome pokretu.

Druga glava cijela je posvećena 1937. godini, što se vidi i iz naslova te glave — Stanje sindikalnog pokreta u Srbiji 1937. godine (podijeljena u poglavlja: 1. Pogoršanje uslova za delovanje URS-ovih sindikata, 2. Kongres Glavnog radničkog saveza, 3. Delovanje KPJ u sindikalnom pokretu u Srbiji 1937. godine, 4. Štrajkački i tarifni pokreti i 5. Borba KPJ za sindikalno jedinstvo u periodu pripremanja i održavanja IV kongresa URSSJ). I u toj glavi, kao i u prethodnoj, N. Jovanović obradila je detaljno politiku i odnos KPJ prema sindikatima, osobito prema URSSJ-u, na osnovu istraživanja građe iz Arhiva CK SKJ, odnosno iz fonda Kominterne, i to je posebna vrijednost ovoga teksta. I tu se može ponoviti već izrečena primjedba da je valjalo šire upotrijebiti poznatu literaturu, koja, doduše, postoji ne samo objavljena u knjigama nego i u brojnim člancima u raznim časopisima, jer bi se tako neki postignuti rezultati do-

punili ili čak izmijenili ili bi se valjalo na njih pozvati. Dakle, riječ je o rezultatima koji se tiču općih stavova KPJ prema radu u sindikatima.

Glava treća ima naslov Sindikalni pokret posle IV kongresa URSSJ do zabrane rada URS-ovih sindikata (podijeljena u poglavlja: 1. Jačanje pozicije komunista u sindikatima, 2. Sindikalni pokret u Srbiji posle Četvrtog kongresa URSSJ, 3. Kriza u rukovodstvu GRS-a, odnosi sa JUGORAS-om i njegova uloga u sindikalnom pokretu Srbije, 4. Delovanje autonomnih i drugih organizacija van GRS-a 1938—1940. godine, 5. Štrajkačke borbe u Srbiji 1938—1939. godine i 6. Zaoštavanje odnosa između rukovodstva URSSJ (GRS) i komunista). U njoj je detaljno obrađeno razdoblje najvećeg uspona URSSJ-a — u vrijeme i nakon njegova Četvrtog kongresa, kad su komunisti i njihovi simpatizeri uspjeli sačuvati jedinstvo tog saveza strukovnih sindikata, usprkos tome što su u centrali URSSJ-a i dalje imali utjecaja socijalisti — do potkraj 1940. godine kad su, među ostalim, zahvaljujući socijalistima koji nisu prezali ni od denunciranja komunista policiji, vlasti izvršile novi udar na klasni radnički pokret i zabranile rad URSSJ-u. Uz to, autorica je prikazala i negativno djelovanje JUGORAS-a usmjereno protiv URSSJ-a i protiv komunista u njemu, te protežiranje toga režimskog sindikata u odnosu na URSSJ i druge sindikate (preuzeo je u svoje ruke Radničku komoru u Skopju još 1937. godine i nakon zabrane rada URSSJ-a Radničku komoru u Beogradu). Ukazala je i na rad drugih sindikata izvan Glavnog radničkog saveza i na uspjehe komunista i njihovih simpatizera u SBOTIC-u te dijelom u Savezu grafičkih radnika. Posebno mjesto dobio je prikaz štrajkaškog pokreta, slično kao i u prethodne dvije glave, pa je tako dobivena razvojna linija toga pokreta koji je i u Srbiji i u drugim dijelovima Jugoslavije imao najveći intenzitet u toku 1936. godine, a u godinama uoči zabrane prerastao iz ekonomskih u političke akcije radnika usmjerene prema promjenama odnosa u društvu.

Četvrta glava, Zabrana URS-ovih sindikata (podijeljena u: 1. Štrajkački pokret radničke klase Srbije 1940. godine i 2. Nasrtaj vlade na klasni sindikalni pokret i rad KPJ posle zabrane URS-a), prikazuje situaciju neposredno nakon zabrane URSSJ-a sve do kapitulacije zemlje, kad je usprkos svemu KPJ uspjela, predviđajući zabranu rada URSSJ-u, organizirati odbore radničkog jedinstva i posredstvom tih organa održala kontinuitet svoga rada u sindikatima i u radničkoj klasi što se vidi i po štrajkaškom pokretu i po drugim akcijama.

Na kraju knjige, u Zaključku, N. Jovanović dala je sintetski prikaz djelovanja sindikata u Srbiji u razdoblju 1935—1941. godine, naglašavajući značajne uspjehe komunista u organizacijama GRS-a, odnosno URSSJ-a, i činjenicu da je URSSJ i na području Srbije postao najmasovnijom sindikalnom organizacijom toga vremena i ujedno najaktivnijom u borbi za poboljšanje i promjenu radničkog položaja. Bio je i škola partijskih kadrova. Uspjelo je to komunistima i njihovim simpatizerima u Srbiji usprkos nasrtajima režima na URSSJ, usprkos reformističkom vodstvu URSSJ-a, usprkos nastojanju JUGORAS-a da razbije jedinstvo radnika i onemogući i KPJ i URSSJ.

N. Jovanović u ovoj svojoj knjizi pokazala je savjesno proučavanje raznovrsne građe za povijest sindikalnog pokreta od dokumenata iz kojih se mogu rekonstruirati stavovi KPJ prema radu u sindikatima do razne legalne i ilegalne štampe. Tako su dobiveni rezultati koji će, bez sumnje, ostati nezaobilazni u daljnjim istraživanjima i interpretacijama sindikalnog pokreta, i u Srbiji, i u Jugoslaviji. Šteta je što se nije dovoljno služila literaturom koja je već i prije

pojave njezine knjige postojala a odnosi se na razvoj sindikata u drugim dijelovima Jugoslavije jer bi tako, kao što je već rečeno, više mogle doći do izražaja osobitosti u razvoju sindikalnog pokreta na području Srbije, i to ne samo onoga koji je bio pod utjecajem KPJ nego i drugih sindikalnih organizacija.

Bosiljka Janjatović

PREDRAG VRANICKI, Samoupravljanje kao permanentna revolucija, Zagreb 1985, 195 str.

Ova posljednja knjiga istaknutog historičara marksizma čini jedinstvo s njegovim prethodnim radom »Marksizam i socijalizam«. U prvom su razrađena osnovna pitanja marksističke teorije i njezin odraz u procesu realizacije socijalizma s izričitim naglaskom na staljinističkoj devijaciji, kao odstupanju od procesa oslobođenja čovjeka. U drugoj se pokazuje nastanak i razvoj ideje radničkog upravljanja kao jedinog mogućeg oslobođenja radničke klase, a time i čovjeka uopće, u procesu permanentne revolucije.

Svoju temu Predrag Vranicki obrađuje na općesvjetskom planu. U prvom kraćem dijelu, »Glavni idejni preteče samoupravnog koncepta«, ne govori samo o potrebi odumiranja države kod osnivača marksističke teorije, već i o anarhističkim koncepcijama uništenja države kod Bakunjina, Proudhona i njihovih sljedbenika, koje su također utjecale na razvoj radničkog pokreta. Autor posebno naglašava da se učenje o promjeni tradicionalne države, centralistički strukturirane, kod Marxa i Engelsa, naročito razvilo u vrijeme Pariške komune, toga prvog pokušaja radničke klase da sruši vlast buržoazije. Nova država radničke klase, a to znači i većine stanovništva, mora biti, kako Marx ističe, delegatski formirana. Delegati ne samo da su smjenjivi u svako doba, već rade za prosječnu radničku nadnicu. Na to posljednje određenje kasnije se zaboravilo.

U drugom mnogo opsežnijem dijelu, »Ideje i praksa samoupravljanja u Evropi na razmeđu stoljeća«, autor analizira brojne radničke pokrete u kojima se manifestirala ideja samoupravljanja. Pri tom najveću pažnju posvećuje počecima samoupravnih procesa u Rusiji.

»Ruski oktobar je uzdrmao svijet, iako ga još nije srušio. Dapače, ostao je dugo vremena izoliran, premda je prvobitna namjera boljševika bila da dadu poticaj revolucionarnim promjenama u Evropi. Bez obzira na drugačije ishode, ovi prvi probaji socijalista u stoljetne strukture feudalne i buržoaske vlasti izbacile su Lenjina i boljševike u prvi plan historije« — konstatira autor (str. 35).

Autor relativno malo prostora i pažnje posvećuje konceptu razvoja tvorničkih komiteta i radničke kontrole u Rusiji između februarske i oktobarske revolucije 1917. godine. Posebno ne analizira doprinos tvorničkih komiteta pobjedi posljednje, jer se boljševici nisu oslanjali samo na sovjete, već i na naoružane radnike Petrograda i njihove organizacije. Štoviše sam je Lenjin neko vrijeme pomišljao, nezadovoljan oportunizmom sovjeta, u kojima su većinu imali